

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Hebbende previlegie van stede' De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de - 15de eeuw)

Cox, J.C.M.

Citation

Cox, J. C. M. (2011, June 29). '*Hebbende previlegie van stede*' *De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de - 15de eeuw)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/17747>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/17747>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Samenvatting

Tussen 1213 en 1484 zijn op het grondgebied van de graafschappen van Holland en Zeeland vele tientallen steden ontstaan, waardoor met name Holland in deze periode in hoog tempo transformeerde tot een 'stedenland'. In dit boek is onderzocht welke rol de verlening van stadsrechtprivileges bij de totstandkoming van die steden hebben gehad. Dit centrale thema is vanuit zowel een geschiedkundig als een rechtshistorisch perspectief benaderd. Qua vraagstelling is gekozen voor een driedeling waarbij eerst is gekeken naar de historische omstandigheden waaronder de betreffende stadsrechten zijn verleend, of en zo ja, hoe de stadsrechtverleningen als instrument zijn gehanteerd ter bereiking van bepaalde politieke doelstellingen en welke partij (heer of stedelingen) initiatiefnemer bij die verleningen zal zijn geweest. Vervolgens is onderzocht welke stedenfiliaties van en hoofdvaartrelaties tussen die steden in Holland en Zeeland aanwezig zijn geweest. Tenslotte is rechtsvergelijkend de inhoud van die stadsrechttoorkonden bestudeerd: qua strekking gaat het soms om identieke dan weer om zeer verschillende bepalingen en qua aantal uiteenlopend van enkele artikelen tot vele tientallen. De onderzoeksperiode is bepaald op de landsheerlijke tijd, te weten van 1213 (Geertruidenberg krijgt de vroegst overgeleverde stadsrechttoorkonde in Holland en Zeeland) tot 1484 (Purmerend krijgt het keurrecht verleend). Als onderzoeksgebied is het grondgebied van de graafschappen Holland (met inbegrip van West-Friesland) en Zeeland van rond 1500 in beschouwing genomen. Daarnaast zijn vier steden in Friesland in het onderzoek begrepen, die, in 1292 respectievelijk in 1398-1399 in het kader van de grafelijke aanspraken op de heerschappij over dit gebied, specifiek Hollandse stadsrechten hebben gekregen. Aldus zijn zestig steden in relatie tot de bovenstaande vraagstelling systematisch beschreven vanaf hun vroegste ontwikkeling tot en met de verlening van hun stadsrecht dan wel hun vermeende stadwording.

In *hoofdstuk 1* is in het kort een overzicht gegeven van de stand van het onderzoek naar de stadsrechten in Nederland. Tevens zijn de voor dit onderzoek relevante begrippen aan de orde gekomen waaronder uiteraard de 'stad' (volgens de gangbare omschrijving van Van Uytven) en met name het 'stadsrecht', door mij nader gedefinieerd als: *een stelsel van rechten en plichten van de stad – door de lands- of stadsheer bij wijze van privilege verleend, overwegend in de vorm van een gezegelde stadsrechttoorkonde – met als essentieel element dat de plaats daardoor bestuurlijk-juridisch autonoom wordt ten opzichte van het omringende platteland en het aldaar geldende gewoonte- of landrecht en tevens semi-autonoom ten opzichte van de lands- of stadsheer; de inwoners van de stad krijgen veelal ook het keurrecht*. Ook al is het bestuurlijk-juridische criterium van het beschikken over stadsrecht niet doorslaggevend voor het daadwerkelijk zijn van een 'stad' volgens de historiografische definitie, het blijft een feit dat een plaats die geen stadsrecht had in en ook na de Middeleeuwen (tijdens de Republiek) niet als zodanig werd aangemerkt. De oorkondelijke verlening van het stadsrecht door de lands- of stadsheer beschouw ik dan ook als een essentieel element in het proces van de erkenning als stad in de eigen tijd. Door die formele handeling wordt een plaats die al langer een stedelijke nederzetting in functionele zin kan zijn geweest, of juist nog niet is, institutioneel (en ook in mentale zin) tot stad gemaakt. In dit onderzoek is met name gekeken of de vroegst voorhanden stadsrechttoorkonden 'constituerende' werking hebben gehad, dat wil zeggen dat daardoor institutioneel de stad ontstaat.

Een ander essentieel element in de ontwikkeling van de autonomie van de stad en bij de doorwerking van het stadsrecht is de beschikking over het 'keurrecht', gedefinieerd als: *het recht van schepenen van de stad om op eigen gezag, in eerste instantie met medewerking van de (lands)heer of diens schout, bestaande stedelijke regels te veranderen en nieuwe, algemeen verbindende verordeningen vast te stellen die voor de inwoners van de stad gelden evenals voor alle andere aanwezigen binnen het stedelijke rechtsgebied*. De toevoeging van het keurrecht als medebepalend element is in die zin essentieel dat hiermee het stadsrecht tot een levend stelsel van rechten en plichten wordt gemaakt in tegenstelling tot de in principe onveranderlijke regels van het gewoonterecht. Het stadsbestuur is daardoor in staat tot

een voortdurende rechtsontwikkeling, en niet meer afhankelijk van de lands- of stadsheer voor verdere aanpassingen en aanvullingen: het stadsrecht wordt daardoor meer dan een in de tijd gestolde, formele rechtshandeling. Ook is het begrip ‘stadsstichting’ in relatie tot de verlening van stadsrechten nader gedefinieerd: *een bestaande nederzetting zonder feitelijke stedelijke kenmerken die door middel van het verlenen van stadsrecht door graaf of heer institutioneel tot een stad wordt gemaakt*. Een andere belangrijke definitie ter onderscheiding van het stadsrecht is die van het zogeheten ‘stedelijk recht’: *de in de loop der tijd op basis van de stedelijke privileges en de keurbevoegdheid ontwikkelde, geldende stedelijke rechtsregels en verordeningen zoals die opvolgend worden vastgelegd in keur- of stadboeken*. Het stadsrecht vormt de ‘stedelijke constitutie’, of wel de juridische grondslag van de stad; het stedelijk recht is de zich voortdurend ontwikkelende stedelijke rechtspraktijk, ofwel het geheel van stedelijk ontwikkelde rechtsregels en verordeningen dat in de loop der tijd ‘aangroeit’ en wordt opgetekend in stadboeken en keurenverzamelingen. Dit onderzoek richt zich op het stadsrecht in de zin van de formeel toegekende bestuurlijk-juridisch autonome positie (‘Alkmaar beschikte over stadsrecht’) respectievelijk de oorkonde waarin deze positie is vastgelegd (‘Het Alkmaarse stadsrecht van 1254’).

In *hoofdstuk 2* wordt in kort bestek de ontwikkeling van het institutionele kader van de stad in de Middeleeuwen beschreven inclusief een schets van de staatsrechtelijke positie van de stad in huidig Nederland vanaf de vroegste verlening van stadsrecht in de landsheerlijke periode tot 1588 met een beperkt doorkijkje tot de invoering van de gemeentewet van 1851. Daartoe wordt in het bijzonder de specifieke positie van het zijn van ‘stad’ in de onderscheiden periodes nader toegelicht en in een bestuurlijke context gezien. Hoewel de nadruk daarbij uiteraard ligt op de situatie in Holland en Zeeland, is ter vergelijking de situatie in de omringende landsheerlijke gebieden op hoofdlijnen geschetst. Meer in het bijzonder wordt ook de ontwikkeling van de gezamenlijke steden als afzonderlijke ‘stand’ vanaf de veertiende eeuw in een politiek-bestuurlijke context geplaatst. Na verkrijging van het stadsrecht vormt de stad voortaan een afzonderlijke, stedelijke rechtskring waarbinnen eigen recht geldt, waar stedelijke vertegenwoordigers recht spreken over hun medebewoners en het bestuur van de stad op zich nemen, ook worden nieuwe rechtsregels voor de stad vastgesteld door toepassing van het keurrecht. De stedeling maakt voortaan deel uit van de stedelijke gemeenschap, de *universitas*, en zal daaraan de nodige rechten ontleen – waaronder het belangrijke *ius de non evocando*, het recht niet te mogen worden ‘uitgeroepen’ en dus in de eigen stad voor de eigen schepenen terecht te staan – maar zal ook de nodige plichten krijgen opgelegd.

De stadsvrede is essentieel, deze wordt streng gehandhaafd en bij schending zwaar bestraft. De verleende rechten en opgelegde verplichtingen zijn talrijk en van allerlei aard en strekking: zowel juridisch, financieel-economisch, fiscaal, militair als politiek. De belangrijkste plichten zijn, naast het respecteren en instandhouden van de ‘stadsvrede’, het daadwerkelijk in de stad wonen, het betalen van de stedelijke belastingen, het verrichten van wapen- en weerdienst evenals publieke werkzaamheden in het algemeen belang (bijvoorbeeld bestrijding van brand). Als inwoner van een stad is men door een onderlinge eed aan de gemeenschap verbonden, met alle rechten en verplichtingen ten opzichte van de andere leden van de gemeenschap en van de stad als zodanig. Het voornaamste onderscheid dat tussen de in de stad aanwezige personen wordt gemaakt, is dat tussen de ‘poorter’ of ‘burger’, die alle stedelijke rechten toekomt, de ‘inkomende poorter’, die tegen betaling het poorterschap verwerft en soms een bepaalde periode moet wachten voordat hij alle rechten zal genieten, en de ‘vreemdeling’ of ‘gast’. Het stadsrecht heeft juridisch zowel een ‘inwendige’ werking (naar de eigen inwoners en de in de stad aanwezige vreemdelingen bijvoorbeeld kooplieden), die het gebied van de stadsvrijheid aangaat en waarbij dus het territorialiteitsbeginsel voorop staat, als een ‘uitwendige’ (naar andere steden en platteland en ook in de relatie tot de lands- of stadsheer) waarbij het personaliteitsbeginsel voorop staat. Het stadsrecht zelf levert een rijke bron van nieuwe juridische verhoudingen en regelingen in de stad op. Het kent elementen die tegenwoordig zouden worden onderscheiden in staatsrecht,

bestuursrecht, privaatrecht, strafrecht en strafvordering, procesrecht en fiscaal recht; begrippen die de middeleeuwer overigens nog volstrekt vreemd zijn.

In de loop van de dertiende eeuw zijn het de graven van Holland en Zeeland van wie de belangrijkste steden in beide graafschappen hun stadsrechten verkrijgen waarbij in Zeeland het stadsrecht van Middelburg en in Holland het uit Brabant geïmporteerde Bossche stadsrecht belangrijke rollen spelen. Tegen het eind van de dertiende eeuw treffen we hier ook niet-grafelijke stadsrechten aan (Schiedam 1275/Nieuwpoort 1283/Amsterdam 1300). In de loop van de dertiende eeuw gaat een aantal steden op een aantal momenten in wisselende samenstelling en zeker niet systematisch een bescheiden rol vervullen bij de grafelijke politiek. Pas vanaf het midden van de veertiende eeuw zullen de steden niet meer als een individuele stad (soms ook gezamenlijk) maar juist als afzonderlijke ‘stand’ een rol gaan spelen op het politieke toneel in de beide graafschappen. Kort na 1350 is sprake van een *consilium Hollandie* en een *consilium Zelandie* en zal men regelmatig bijeenkomen in de ‘raad van steden’. Vanaf 1428 maken de steden voortaan structureel deel uit van de Staten van Holland en van Zeeland wiens vertegenwoordigers worden bijeengeroepen onder de noemer: *’t begeben der ridderschap ende steden van Hollant ende Zeelant’*. De steden zijn dan als zodanig stemhebbend. Het belang van de privileges komt tot uitdrukking in de uitdrukkelijke, algemene bevestiging er van door de opvolgende landsheren, zoals Karel de Stoute in 1468: *te doen onderhouden die rechten, privilegien ende hantvesten, onsen gemeynen steden ende lande van Hollant voortijts verleent ende gegeven bij ons ende wijlen onsen voirvaderen, graven ende gravynnen van Hollant, Zeelant ende beeren van Vryeslant, zaliger memorien, te houden ende te doen onderhouden, ende confirmeren ende vestigen die voir ons ende onsen erven ende nacomelingen mit desen onsen eede, gelovende die eer te vermeerderen dan te vermynderen*. Aan het eind van de vijftiende eeuw blijken de in dit onderzoek betrokken steden (m.u.v. Ammerstol, Haastrecht en Heenvliet) op enig moment – en sommige steden zelfs met grote regelmaat – ter grafelijke dagvaart te zijn opgeroepen. De steden zijn voortaan een vaste waarde op het landsheerlijke, politieke toneel.

In *hoofdstuk 3* is getracht antwoord te geven op vragen naar de feitelijke omstandigheden waaronder de steden in Holland en Zeeland hun stadsrechten van graaf of heer hebben gekregen, of deze verleningen ook bewust als een instrument met een politieke doelstelling zijn gehanteerd, of er sprake is geweest van een constituerende werking van het stadsrecht, of er een relatie tussen stadsrecht en keurrecht is, of er sprake is van een stedelijke ontwikkeling voorafgaande aan de privilegiëring, wiens inbreng (van heer of stad) bepalend is geweest en of er sprake is geweest van stadsstichtingen. Uit dit onderzoek blijkt dat in de dertiende eeuw de overgrote meerderheid van de grafelijke stadsrechten wordt verleend vanwege machtspolitieke dan wel militair-strategische redenen. Het gaat dan veelal om steden die op strategische locaties in het graafschap gelegen zijn. Soms geldt als secundaire doelstelling een economische bevoorrechtiging, die er op gericht zal zijn geweest de betreffende stad voldoende ‘weerbaar’ te maken. In de veertiende eeuw vindt een evidente verschuiving plaats naar een overwegend financieel en economisch georiënteerde grafelijke politiek van verlening van stadsrechten; in de vijftiende eeuw gaat het alleen om twee formalisering van reeds langer bestaande ‘semi-stedelijke’ situaties (in Brouwershaven en Goes) en verder gaat het uitsluitend om bestuursorganisatorische ingrepen in West-Friesland in de vorm van ‘stederechten’. De verlening van niet-grafelijke stadsrechten in Holland en Zeeland komt pas veel later (aan het eind van de dertiende eeuw) op gang en vertoont op hoofdlijnen hetzelfde beeld, ook hier gaat het in eerste instantie om machtspolitieke overwegingen (tot begin veertiende eeuw). Daarna gaat het tot eind vijftiende eeuw vooral om economische overwegingen.

Zowel de grafelijke als de niet-grafelijke stadsrechten in Holland als Zeeland kennen in vrijwel alle gevallen een constituerende werking dat wil zeggen dat door de verlening van een dergelijk privilege de betreffende plaats vanaf dat moment institutioneel een stad wordt (met een bepaalde mate van autonomie op het gebied van rechtspraak en bestuur binnen de stadsvrijheid). In dit kader is ook onderzocht of er in enigerlei mate sprake is geweest van een geleidelijke ‘aangroei’ van rechten die op enig moment worden vastgelegd in een stadsrechttoorkonde. Dat

blijkt echter niet het geval: alleen in de stadsrechttoorkonden van Leiden en Brouwershaven kan een dergelijke ‘gelaagdheid’ worden onderkend. Op basis van de in dit onderzoek betrokken stadsrechttoorkonden en de omstandigheden waaronder de verleningen ervan plaatsvonden, acht ik een landsheerlijke politiek – een feitelijke, grafelijke handelswijze die als een bestendige beleidslijn kan worden beschouwd – aanwezig in die zin dat opeenvolgende graven:

- a. een bewuste politiek hanteren ter bevordering van de verstedelijking van hun gebieden en van de economische groei van de steden;
- b. als middelen daartoe de verlening van privileges gebruiken, zoals tolvrijdom, week- en jaarmarktrechten en stadsrechtverleningen;
- c. een dergelijke politiek voeren vanwege uiteenlopende motieven, zoals machtspolitieke, militair-strategische, financiële, economische en bestuursorganisatorische.

Deze politiek is echter geen vorm van een op de langere termijn gericht grafelijk beleid in die zin dat de graven (of de heren) volgens een weloverwogen patroon of beleid gedurende een langere periode in hun gebieden achtereenvolgens bestaande nederzettingen tot stad maken dan wel dat zij er geheel nieuwe steden bouwen op een voorheen lege plaats: het gebeurt veeleer naar bevind van zaken in de heersende omstandigheden en is dus gericht op de korte termijn. In de dertiende eeuw is de primaire politieke doelstelling van de graven van Holland het graafschap uit te breiden tot een coherent geheel, het van solide begrenzingen te voorzien en de grafelijke macht te consolideren. Vanaf het midden van de veertiende eeuw is het de graven voornamelijk te doen om financiële en politieke voordelen, de steden zijn dan uitgegroeid tot een economische macht, die vervolgens wordt vertaald in politieke medezeggenschap. Alles overziende kan worden geconcludeerd dat de stadsrechtverleningen aan de Hollandse en Zeeuwse steden een effectief machtsmiddel hebben gevormd om specifieke politieke (grafelijke) doelen te bereiken. Voor de stadsrechtverleningen door de afzonderlijke stadsheren kan een dergelijk beleid niet worden onderkend, mede vanwege het feit dat het meestal om individuele verleningen gaat. Toch is het duidelijk dat de verschillende stadsheren wel degelijk het belang hebben onderkend om de hoofdplaats in hun gebieden tot stad te ‘maken’, om welke reden dan ook (bijvoorbeeld machtspolitiek dan wel financieel-economisch).

In directe relatie tot de verlening van stadsrecht wordt speciaal gewezen op het grote belang van de tolheffing voor de grafelijke positie en politiek. Volgens de jurist Philips van Leiden hebben de landsheren ter bevordering van het algemeen belang bepaalde rechten, waarvan zij geen afstand mogen doen ‘zulks met het doel dat de staat, waarvan het heil gelegen is in de macht van de vorst, behouden blijft’. Zo mag tolvrijstelling door een vorst zijns inziens alleen aan steden worden verleend, niet aan individuen, en dan alleen nog voor goederen voor eigen gebruik. Het grote financieel-economische belang van de tol voor zowel landsheer als stad blijkt uit de specifieke regelingen in de stadsrechttoorkonden. Door verlening van tolvrijdom realiseren de graven diverse doelen: bevordering van het economische verkeer, groei van de steden én toename van inkomsten voor de (lands)heer zelf (uit andere bronnen dan de tol). Alle Hollandse en Zeeuwse steden hebben – meestal tegelijk met de verlening van het stadsrecht – tolvrijdom binnen het graafschap gekregen.

Het centrale thema van dit onderzoek betreft de rol die verlening van stadsrechtprivileges bij de totstandkoming van de steden in Holland en Zeeland heeft vervuld. Feitelijk is de belangrijkste vraagstelling daarbij in hoeverre het stadsrechtprivilege een constituerende werking heeft gehad, ofwel is vanaf dat moment institutioneel sprake van een stad? Die vraag kan positief worden beantwoord bij zowel de grafelijke als niet-grafelijke stadsrechten in Holland en Zeeland: in vrijwel alle gevallen is er sprake van een constituerend stadsrecht. Het kernelement in de geformuleerde definitie van het stadsrecht betreft de autonomie, zowel ten opzichte van het omringende platteland (dat onder het landrecht valt) als ten opzichte van de stadsheer. Het semi-autonome aspect in mijn definitie van stadsrecht ziet op de blijvende band tussen heer en stad. De stadsheer behoudt in eerste instantie (en soms zelfs nog eeuwenlang) zijn directe invloed in stedelijke aangelegenheden, zoals bij de aanstelling van schepenen, de vaststelling van keuren en

soms het aan zich houden van de hoge jurisdictie. Mijns inziens kan hier worden gesproken van een quasi-leenrechtelijke band tussen heer en stad op een vrijwel identieke wijze als tussen leenheer en leenman. De stad krijgt wel in alle gevallen – onder een zeker voorbehoud – van de stadsheer bepaalde autonome macht, d.i. overheidsmacht, binnen het eigen vrijheidsgebied toegewezen. Bij het aantreden van een nieuwe graaf of heer wordt deze band vernieuwd: de stad zweert trouw aan de graaf of heer, de graaf of heer bevestigt de stedelijke privileges. Alleen bij het verbreken van die band van trouw aan de heer kan hij die privileges vervallen verklaren en intrekken.

De stedelijke autonomie bestaat feitelijk uit de bevoegdheid binnen de stadsvrijheid (het autonoom stedelijk gebied) zelfstandig de functies van rechtspraak en bestuur te kunnen uitoefenen. Andere bepalende elementen op het gebied van de stedelijke autonomie betreffen in eerste instantie met name de beschikking over het keurrecht en daarnaast ook over de hoge jurisdictie en een stadszegel. In het graafschap Holland is in veruit de meeste gevallen sprake van een gecombineerde verlening van stadsrecht en keurrecht; dat is echter niet het geval in Zeeland (althans in de dertiende eeuw) en ook niet voor wat betreft de heerlijke steden waarvan minder dan de helft tegelijk het keurrecht krijgt. Naast dit voorrecht tracht men ook van de stadsheer het voorrecht van de hoge jurisdictie te verkrijgen. Dit blijkt echter – met uitzondering van de Brabants-Hollandse stadsrechten – niet of nauwelijks tezamen met het stadsrecht te worden verleend. In een aantal gevallen zullen daar zelfs nog eeuwen overheen gaan – sommige steden krijgen het zelfs nooit verleend. Het stadszegel is het ultieme symbool van de stedelijke autonomie. Als we kijken naar de vroegste oorkondelijke vermeldingen van respectievelijk de oudst bewaarde stadszegels, dan is het nauwelijks verwonderlijk dat de belangrijkste steden al vroeg blijken te zegelen met een eigen stadszegel. De meeste steden blijken overigens pas vele jaren na hun stadsrechtverlening daadwerkelijk van een stadszegel gebruik te maken, in slechts twee van de onderzochte stadsrechtsoorkonden is er sprake van een stadszegel.

Per onderzochte stad is bezien of ten tijde van de (vermoedelijke) stadsrechtverlening sprake is geweest van (enigerlei mate van) een stedelijke ontwikkeling. In de dertiende eeuw kennen veruit de meeste grafelijke steden een stedelijke ontwikkeling ten tijde van hun stadsrecht. In veertiende eeuw ligt die verhouding juist andersom, dan is het een minderheid van de nieuwe steden dat al een stedelijke ontwikkeling heeft doorgemaakt. Dat tekent de verschuiving van de verlening vanwege machtspolitieke en militair-strategische redenen verleende stadsrechten – waarbij het dus gaat om al redelijk ontwikkelde, ‘weerbare’ nederzettingen – naar vanwege financiële en economische redenen verleende stadsrechten aan plaatsen die pas daarna een stedelijke ontwikkeling op gang zien komen. Bij de heerlijke steden is er niet een dergelijke ontwikkeling waarneembaar. Opvallend is echter wel de grote mate van directe grafelijke (Hollandse) betrokkenheid bij de stadwording van de meeste heerlijke steden. In veel gevallen is er sprake van een grafelijke belening waarbij ook bepaald wordt dat de nieuwe stad een ‘open poort’ voor de graaf zal zijn; in vrijwel alle gevallen is er ook sprake van grafelijke privilegiëring door middel van de toekenning, (ver) voor, bij of direct na de stadsrechtverlening, van bijvoorbeeld vrijdom van tol in Holland en Zeeland. In die zin is er slechts in een beperkt aantal gevallen sprake van een autonoom heerlijk handelen bij de totstandkoming van de heerlijke steden in Holland en Zeeland.

In dit onderzoek is ook aan de orde gesteld of de tegenwoordig onder historici vrij algemeen aanvaarde opvatting dat er bij de stadsrechtverleningen in Holland en Zeeland in overwegende mate sprake is van stedelijke initiatieven van ‘onderop’ en nauwelijks van een actief grafelijk dan wel heerlijk optreden, stand kan houden. Kruisheer baseert zich in dit kader op de stadsrechtsoorkonden van een viertal Zeeuwse en een zestal Hollandse steden, allemaal uit de dertiende eeuw, en stoelt zijn voornaamste conclusies op de formele en vormelijke – en dus niet de inhoudelijke – aspecten van het tot stand komen van de oorkonde. Er is bovendien nauwelijks sprake van een beoordeling in relatie tot de ‘eigen tijd en omgeving’, laat staan van een brede, algemeen politiek-bestuurlijke beschouwing van de omstandigheden waaronder die verleningen

plaatsvonden. Uiteraard zal er vrijwel altijd zijn onderhandeld tussen graaf/heer en inwoners – zoals ook Kruisheer constateert – en zal er eveneens veelal een codificatie van geldende rechtsregels en gewoonten hebben plaatsgevonden, mede op instigatie van de burgerij. Dat zal tevens verklaren waarom er soms sprake is van ‘aan de graaf’, wanneer hem iets toekomt in plaats van ‘aan ons’ maar dat betekent geenszins dat de graaf bij de toestemming tot de verlening van stadsrechten, de onderhandelingen over de voorwaarden waaronder de te betalen ‘prijs’, en de feitelijke formulering slechts een ‘lijdelijke’ positie zal hebben ingenomen. Ik acht het het meest aannemelijk dat, op het moment dat partijen het eens zijn over de voorwaarden van de komende stadsrechtverlening, de graaf of heer de ruimte biedt aan de stedelingen in spé om hun geldende of gewenste lokale rechtsregels te formuleren en deze aan hem voor te leggen, en dat het dus een puur praktische aanpak is. Uiteraard erkent Kruisheer dat de graaf (of stadsheer) het uiteindelijk voor het zeggen heeft bij de stadsrechtverlening maar diens handelen en overwegingen blijven in Kruisheers beschouwingen en conclusies wel erg onderbelicht, de schijnwerper staat bij hem vrij eenzijdig op de overal wel zeer initiatiefrijke inwoners gericht.

Uit dit onderzoek blijkt dat een actieve (lands)heerlijke politiek van evenveel gewicht is geweest als gezamenlijke initiatieven van heer en stad, zoals blijkt uit de rubricering in twee categorieën stadsrechtverleningen, te weten: a. overwegend (lands)heerlijk handelen en b. gezamenlijke belangen van (lands)heer en stad, waarbij het initiatief in voorkomende gevallen ‘van onderop’ komt (zie paragraaf 3.4.4). In alle gevallen zal er sprake zijn geweest van een ‘tweezijdig’ handelen, in de vorm van een overeenkomst, waarbij men elkaar qua te hanteren uitgangspunten en voorwaarden heeft weten te vinden; de initiatieven daartoe lijken vrij evenwichtig verdeeld over heer en (aankomend) stedelingen. Het is daarbij zeer wel mogelijk dat het de ene partij specifiek gaat om strategische overwegingen terwijl de ander juist vanwege economische motieven handelt. Het is dan ook de vraag of aan het punt wie wellicht de initiatiefnemer zal zijn geweest veel waarde moet worden gehecht.

De graaf zal namelijk geen stadsrecht hebben ‘opgelegd’ aan daartoe ‘onwillige’ inwoners van een nederzetting, zoals hij eveneens geen medewerking zal hebben verleend aan een hem ‘onwelgevallig’ verzoek van ‘onderop’. Mijns inziens is er in veruit de meeste gevallen sprake van een ‘contractuele’ situatie met wederkerige belangen tussen overigens niet steeds gelijkwaardige partijen. In die zin is er wat mij betreft geen sprake van een ‘autonome’ stadsrechtverlening door de graaf versus bewonersinitiatieven van ‘onderop’ maar in de meeste van een ‘wederzijds afhankelijke’ situatie. De verstrekkende opvatting van Kruisheer die de stadsrechtverleningen als geheel eigenstandige initiatieven vanuit de burgerij ziet – van ‘onderop’ – waarbij de graaf of heer slechts lijdelijk aanwezig is en overgaat tot een welhaast mechanische, formele zegeling, acht ik op basis van de historische omstandigheden en de bronnen dan ook niet houdbaar. In een aantal gevallen lijkt er geen sprake te zijn geweest van een dergelijke wederzijdse, contractuele relatie maar van een ‘stadsstichting’, waartoe volgens de definitie daarvan Geertruidenberg, Westkapelle, Domburg, ’s-Gravenzande, Gouda, Nieuwpoort, Medemblik, Vlissingen, Ammerstol, Vianen, Weesp, Geervliet, Leerdam en Heukelum gerekend worden.

De stedenfiliatie en hoofdvaart zijn in *hoofdstuk 4* in beeld gebracht. Op hoofdlijnen zijn er drie gebieden te onderkennen waar sprake is van onderling duidelijk samenhangende stadsrechten: in Kennemerland, West-Friesland, de Zeevang en Waterland (Brabants-Hollandse stadsrecht via Haarlem), in Amstelland en Gooiland (Utrechtse stadsrecht via Amsterdam) en in Zeeland (stadsrecht van Middelburg) terwijl in het aloude kerngebied van het graafschap Holland juist sprake is van blijkbaar ‘inheemse’ stadsrechten van diverse pluimage (niet aantoonbaar of slechts zeer ten dele georiënteerd op stadsrechten van elders). Door Holland later verworven steden van andere landsheren lijken in hun bestaande stadsrechten te worden gerespecteerd, hooguit worden deze aangevuld met nadere voorrechten of andere bepalingen (bijvoorbeeld Oudewater, Heusden en Woudrichem). Zowel voor wat betreft de filiatie als de hoofdvaart valt een opmerkelijk verschil te constateren met de omliggende landsheerlijkheden, waar het

stadsrecht vrijwel steeds wordt ontleend aan één moederstad waarop tevens hoofdvaart plaatsvindt. Er is geen duidelijke verklaring voorhanden waarom er in Holland en Zeeland een dergelijke diverse rechtsontlening aanwezig is en er anderzijds nauwelijks sprake is van hoofdvaart. In Holland zijn er ook geen alternatieve systematieken voor de hoofdvaart gevonden, zoals bijvoorbeeld een ingrijpen door de graaf zelf of door eigen schepenen *secundum conscientiam suam* (naar hun geweten).

In Zeeland – waar een stedelijke hoofdvaart zelfs geheel ontbreekt – vinden we juist een duidelijke rol van de graaf zelf, als *overste rechter van alle zaken die in gescil staen*. Deze nadrukkelijke rol van de graaf heeft alles te maken met de bescheiden autonome jurisdictie van zowel stad als platteland in Zeeland. Zelfs de steden Middelburg en Zierikzee kennen lange tijd een beperking van de bevoegdheid tot rechtspreken over misdrijven tot een bepaald deel van een man (de hoogte van de boete). Pas in de loop van de vijftiende eeuw zullen beide steden de hoge jurisdictie verkrijgen die de meeste Hollandse steden al vanaf hun stadsrechtverlening genieten. De zaken die hierboven gaan zijn voorbehouden aan de Hoge Vierschaar van Zeeland die door de graaf in persoon wordt voorgezeten. Overigens gaat het niet alleen om strafrechtelijke zaken. Ook gedingen om grond tussen bijvoorbeeld poorters van Middelburg en landlieden worden door de graaf berecht met ‘waarheid’ van de stadsschepenen. De kern is hier echter gelegen in de constatering dat juist in Zeeland de graaf de rechtspraak in belangrijke mate aan zich heeft gehouden en niet is overgegaan tot een praktische decentralisatie. Er zijn echter geen feitelijke gevallen voorhanden van grafelijke uitspraken in geval van stedelijk *bedonckerde* zaken. Pas in het ‘Groot Privilege’ van 1477 treffen we een expliciete regeling aan om de bepalingen in de keur van Zeeland die inmiddels *zeer oudt ende duyster* zouden zijn geworden, te verklaren.

In *hoofdstuk 5* zijn de stadsrechtsoorkonden inhoudelijk onderzocht. De vele bepalingen daarin betreffen zeer uiteenlopende onderwerpen als de verlening van bijzondere, meestal economische privileges, verplichtingen t.o.v. de stadshoofd zoals heervaart, bede en gedeeltelijke afdracht van de boetes, samenstelling van het stadsbestuur, stedelijke rechtspraak en jurisdictie, omvang van het stedelijke rechtsgebied (stadsvrijheid), de verwerving van het poorterschap (burgerrecht), keurrecht, stadsvrede, handhaving van de openbare orde, verbod op de tweekamp, huisvredebreuk, erkenning en invordering van schuld en de schuldgijzeling, boetes en straffen, procesrecht en brand in de stad. Het gaat dus om een mengeling van – wat we tegenwoordig zouden noemen – staats-, bestuurs-, straf-, proces- en fiscaalrechtelijke bepalingen.

Opvallend is het vrijwel volledig ontbreken van bepalingen betreffende lokale fiscale heffingen, zoals de accijnzen, die in later tijd het leeuwendeel zullen uitmaken van de inkomsten voor de stadskas. De steden verkrijgen dientengevolge inkomsten uit verpachtingen van grond en van handelsactiviteiten zoals in de stedelijke vlees- of lakenhal, op de vismarkt en de wekelijkse warenmarkt of op de belangrijke jaarmarkt. Daarnaast verkrijgt de stad ook inkomsten uit een omslagheffing op de waarde van de op die markten verhandelde waar. Deze privileges zijn echter meestal afzonderlijk van de stadsrechten verleend en pas op een later moment in hun stedelijke ontwikkeling.

Over het algemeen vormen de bepalingen in de stadsrechtsoorkonden een treffende afspiegeling van de gang van zaken in de stad in kwestie. Dat geldt uiteraard minder in het geval dat een al vrij vastomlijnde regeling eigenlijk ongewijzigd wordt overgenomen door een volgende stad, zoals in de Brabants-Hollandse familie vrijwel steeds het geval is. Dan zijn het aanvullende dan wel specifiek aangepaste bepalingen die enig licht werpen op de situatie ter plekke. Interessanter is dat opzicht zijn bijvoorbeeld de stadsrechten van diverse havensteden waar duidelijk wordt welke ongeregelheden er zich steeds weer zullen hebben voorgedaan en welke zakelijke handels- en scheepvaartangelegenheden nader dienen te worden geregeld. In de historiografie wordt het recht op ommuring vrijwel standaard tot het stadsrecht gerekend. Dat is echter niet het geval, het is zelfs volstrekt uitzonderlijk: alleen in de stadsrechtsoorkonde van Reimerswaal staat *dat sy haer stede vesten, ende begraven moghen*. In alle andere gevallen is het recht op

bevesten of ommuren van de stad afzonderlijk en pas (veel) later verleend, gemiddeld zit daar minstens 30 tot soms meer dan 100 jaar tussen.

Een opvallend aspect betreft de omschrijving van de stadsvrijheid als territoriale afbakening in de oorkonden. Pas in 1272 wordt voor het eerst de stadsvrijheid precies bepaald en wel in de oorkonde van Gouda. De eerstvolgende keer dat een dergelijke afbakening voorkomt is in die van Ammerstol in 1322. Pas vanaf de verlening van het stadsrecht aan het nieuw gebouwde Naarden in 1353 vindt de omschrijving hiervan in het graafschap Holland consequent en precies omljnd plaats. In Zeeland gebeurt het echter alleen in de aanhef van de oorkonde van Vlissingen in 1315. Blijkbaar is men ter plaatse steeds goed bekend met de omvang van de stad en wordt een precieze afbakening pas in later tijd belangrijk vanwege de jurisdictie van de stedelijke rechterlijke functionarissen buiten het eigenlijke, veelal omgrachte en beveste stadsgebied zelf. Evenzeer opvallend is de afwezigheid van bepalingen inzake het poorterschap in de meeste oorkonden. Deelname aan het genootschap van poorters, de *universitas*, met de bijbehorende rechten van het burgerschap is toch één van de allerbelangrijkste voorrechten die de stedeling geniet. De graaf staat over het algemeen toe dat de gemeenschap zelf hiertoe de nodige regels opstelt en bepaalt in een aantal gevallen alleen onder welke condities de verlening van het poorterschap dient plaats te vinden. Er wordt wel regelmatig onderscheid aangebracht tussen poorter en vreemdeling: zo mag een vreemdeling niet tegen een poorter getuigen noch een poorter tot een duel uitdagen en als hij een poorter onrecht doet wordt hij extra zwaar gestraft.

Een belangrijk en kenmerkend element bij de stadsrechtverlening betreft de tolvrijdom in het graafschap (voor 31 steden; 22 andere steden hebben al voordien tolvrijdom gekregen), de andere zullen deze spoedig nadien krijgen. Evenzeer kenmerkend is de verlening van privileges als jaar- en weekmarkten, evenals de bede in de grafelijke stadsrechten, behalve in de Zeeuwse. Hier zien we overigens een ontwikkeling in de tijd. In de dertiende-eeuwse oorkonden wordt de jaarbede (en de hoogte ervan) nog expliciet en onveranderlijk opgenomen maar in later tijd ondergaat deze praktijk verandering. Dan wordt rechtstreeks en vaak fors betaald voor de verlening van de stadsrechten zelf terwijl de jaarbede gaandeweg een meerjaarlijkse bede wordt en in omvang fors toeneemt. Het traditioneel vastgestelde bedrag dat in de vroege oorkonden staat opgenomen wordt echter nog trouw en soms eeuwenlang afgedragen aan alle rechtsopvolgers van de graaf. De heervart is een eveneens vaker voorkomende en karakteristieke bepaling, behalve in de Zeeuwse oorkonden, waar die geheel ontbreekt.

Zeer opvallend is de beperkte regeling, en in slechts een beperkt aantal oorkonden, betreffende de toelating tot en de specifieke voorrechten verbonden aan het poorterschap; deze worden toch voornamelijk in de stedelijke keuren nader geregeld en in het keur- of stadboek vastgelegd. De regeling dat 'stadslucht vrij maakt' is slechts in een kwart van de oorkonden aanwezig. Het *ius de non evocando* is in de helft van de oorkonden opgenomen en vormt een belangrijk 'stedelijk grondrecht'. Het keurrecht is een bepalend element in de onderzochte oorkonden, ook de overige steden zullen daarover later gaan beschikken bij wijze van aanvullend privilege. De opbrengst van de boetes wordt in het graafschap Holland vrijwel traditioneel verdeeld tussen graaf en stad, veelal in de verhouding 2:1. In de loop der tijd zal die verhouding zich wijzigen ten gunste van de stad en soms zullen boetes ook worden voldaan in de vorm van 'steenboetes' ten behoeve van aanleg en onderhoud van de stadsmuur.

Het veruit belangrijkste element in de stadsrechoorkonden is de 'stadsvrede'. Daarover komen in de meeste oorkonden vele, expliciete bepalingen voor waaruit kan worden afgeleid hoeveel waarde men hecht aan een geordende samenleving met duidelijke regels en een zeer strikte naleving daarvan. De regels betreffende de vredeban en de vredebreuk, het vredegebod, het duelverbod (dat niet meer voorkomt in de latere oorkonden – dan is het duel al geen gangbare praktijk meer), de verbanning, de klokkeslag, de keurwond, de verboden wapens, huisvredebreuk en brandstichting zijn allemaal aspecten van de gewenste en te allen tijde te bewaren stadsvrede. Qua strafvordering treffen we in de onderzochte oorkonden een ontwikkeling aan van het puur formele accusatoire proces – 'geen klager, geen rechter' – naar het

inquisitoire proces aan de hand van een van overheidswege uitgevoerd onderzoek door schepenen – *een heymelic stille waerheit* – ten behoeve van een weging van het ‘bewijs’. Hierbij wordt ook het getuigenbewijs ingevoerd waarbij echter een zeer belangrijke regel geldt: slechts een burger van de stad mag tegen een medeburger getuigen. De vervolging ligt in de handen van de schout, als grafelijk vertegenwoordiger in de stad, de berechting in die van de schepenen, als vertegenwoordigers van de gemeenschap, de *universitas*.

Er zijn grote onderlinge verschillen geconstateerd in de toekenning van de hoge jurisdictie aan de steden. In de periode tot 1433, als hier de Bourgondische vorsten aan de macht komen, is het bepaald opmerkelijk dat in Holland steden als Leiden, Gouda, Vlaardingen, Woerden en Rotterdam niet beschikken over de bevoegdheid om zelfstandig de zogenoemde halsmisdrijven te berechten. In Zeeland zullen de beide belangrijkste steden Middelburg en Zierikzee ook pas in de loop van de vijftiende eeuw over de volledige ‘criminele justitie’ beschikken. Het is in dat verband zeer opmerkelijk dat de stad Goes in 1405 wel de beschikking over de hoge jurisdictie van de graaf krijgt. Middelburg heeft dit recht tot aan de Grote Raad te Brussel betwist maar is steeds in het ongelijk gesteld. Maar ook in Holland zijn er grote verschillen. Zo beschikken alle leden van de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie over de hoge jurisdictie waardoor er sprake is van een bijzondere situatie: in het bescheiden stadje Monnickendam beslissen de schepenen over leven of dood terwijl die van de belangrijke stad Leiden zich tot andere instanties moeten wenden. Het vergt een nadere studie om beter inzicht te verschaffen in deze toch wel zeer opmerkelijke verschillen in bevoegdheidstoedeling.

De onderlinge, inhoudelijke vergelijking van de niet-grafelijke stadsrechtorkonden levert geen specifieke inzichten op die fundamenteel afwijken van de grafelijke oorkonden. De vroegste niet-grafelijke stadsrechtorkonden in dit onderzoek zijn die van Schiedam (1275), Nieuwpoort (1283) en Amsterdam (1300). De eerste is echter grafelijk georiënteerd, de tweede juist geheel lokaal en die van Amsterdam specifiek Utrechts. De stadsrechtorkonden van Goedereede (1312) en Brielle (1330) leveren ons meer inzicht op. De kernbestanddelen zoals hierboven aangegeven in de Hollandse en Zeeuwse stadsrechten komen ook in deze oorkonden voor. Ze zijn wel beduidend meer specifiek toegesneden op de bijzondere situatie ter plaatse (vanwege koopvaart en visserij). Dit geldt ook voor de stadsrechten van Woudrichem (1356), Tholen (1366), Geervliet (1381) en Gorinchem en Leerdam (beiden 1382). Er is geen typisch ‘niet-grafelijk stadsrecht’, eerder is er sprake van het naar vorm en inhoud vrij exact kopiëren van landsheerlijke voorbeelden.

De inhoud van de grafelijke stadsrechtorkonden in Zeeland wijkt zeer sterk af van die van in Holland. Dat betreft de volgende aspecten die in de Hollandse stadsrechten vrijwel altijd zijn opgenomen en in de Zeeuwse juist ontbreken. Het betreft: de bede, de tolvrijdom, het poorterschap (alle drie weer wel in de oorkonde van Vlissingen), de heervaart, de ‘stadslucht die vrij maakt’, de toestemming om tijdens het zaaien/oogsten tijdelijk buiten de stad te verblijven, de fysieke bepaling (omschrijving) van de stadsvrijheid, de valse maten en gewichten, het erfrecht, de onschuldseed en/of de volgeed (*custinge*) (m.u.v. Brouwershaven), de hoge jurisdictie, de verdeling van de boetes tussen graaf en stad en de hoofdvaart. Het stadsrecht van Vlissingen lijkt hier de uitzondering die de regel van de onderlinge verschillen bevestigt (ondanks dat het is afgeleid van de stadsrechten van Middelburg en Zierikzee). Graaf Willem III heeft zijn zeer actieve bemoeienis met de ontplooiing van ‘zijn’ havenstad Vlissingen blijkbaar op Hollandse wijze aangepakt en zich verder niet teveel gelegen laten liggen aan een Zeeuwse traditie. Ook de toch gangbare bepaling betreffende een tijdelijk verblijf buiten de stad om te zaaien en te oogsten treffen we in Zeeland in het geheel niet aan. In Zeeland treffen we ook geen ‘verdelende’ bepalingen aan tussen de graaf en de stad betreffende de opbrengst van de boetes. Ten slotte is het ook opvallend dat in geen enkel Zeeuws stadsrecht een bepaling wordt gewijd aan de hoofdvaart. De grafelijke stadsrechtverleningen geschieden steeds in zijn landsheerlijke hoedanigheid als graaf van Holland (pas in een later stadium voert hij ook de titel graaf van Zeeland, en heer van Friesland), ook in Zeeland zelf. Ook de door Rooms-koning Willem II (aan

Zierikzee en Alkmaar) verleende stadsrechten zijn in zijn hoedanigheid van graaf van Holland verleend. Hier treedt de graaf formeel dus steeds op als landsheer hoewel hij in de praktijk tegelijkertijd de stadsheer is (aangezien de betreffende plaatsen niet door hem in leen aan anderen zijn uitgegeven). De niet-grafelijke stadsrechten worden in overwegende mate in de hoedanigheid van stadsheer verleend, zij het dat in een aantal gevallen de verlening door een 'kleine' landsheer geschiedt, zoals de heren van Voorne, van Putten en Strijen en van Arkel. Uit de stadsrechten kan geen systematische invloed op dan wel actieve betrokkenheid van de grafelijke raad bij de stadsrechtverleningen worden afgeleid.

Ten slotte

In dit onderzoek naar de Hollands-Zeeuwse stadsrechttoorkonden zijn die van de omliggende landsheerlijke gebieden buiten beschouwing gebleven. Het is interessant om deze aan elkaar te spiegelen in het kader van een vergelijkend onderzoek naar verschillen en overeenkomsten. Zo is in het hertogdom Brabant in overwegende mate sprake van een landsheerlijk initiatief bij de verlening van de stadsrechten en zelfs in belangrijke mate van een politiek van stadsstichtingen. Er lijken echter wel grote inhoudelijke overeenkomsten aanwijsbaar tussen de bepalingen in de Brabantse stadsrechttoorkonden en in de Hollandse en Zeeuwse. In het graafschap (later hertogdom) Gelre en in het bisschoppelijke Sticht lijken de stadsrechten zowel qua motief voor verlening als qua inhoudelijke bepalingen in belangrijke mate af te wijken van de Hollandse en de Zeeuwse. Zowel in het Nedersticht als in het Oversticht is in belangrijke mate sprake geweest van bisschoppelijke initiatieven in de vorm van diverse (echter overwegend mislukte) stadsstichtingen. Vanuit het perspectief van deze drie landsheerlijke gebieden bezien, lijkt er sprake van flinke onderlinge overeenkomsten tussen verlening en inhoud van de Brabantse, de Gelderse en de Stichtse stadsrechten en ook sprake van een typisch eigen 'stadsrechtenpolitiek' met een afwijkende inhoudelijke invulling. Een ander essentieel onderscheid wordt gevormd door de aanwezigheid van duidelijke 'moedersteden' in zowel Brabant ('s-Hertogenbosch), Gelre (Zutphen), het Nedersticht (Utrecht) en het Oversticht (Deventer), die als uitgangspunt en 'baken' dienen voor wat betreft rechtsontlening en hoofdvtaart. Er lijkt in deze gebieden sprake van een 'geleide stadsrechtenpolitiek'. In Holland en Zeeland is daarvan, ondanks de aanwezigheid van een grafelijke politiek – een feitelijke grafelijke handelswijze die als een bestendige beleidslijn kan worden beschouwd – en van een aantal 'hoofdsteden', echter niet of nauwelijks sprake. Een uitgebreide vergelijkende studie naar de stadsrechten van de overige landsheerlijke gebieden ten onzent verdient aanbeveling.

In essentie gaat het bij stadsrechtverleningen om het volgende: de lands- of stadsheer roept oorkondelijk een rechtskring, als een nieuwe overheid, in het leven op een nader bepaald grondgebied, de stadsvrijheid. Hij verstrekt een dergelijk privilege onder voorbehoud van zijn heerlijke rechten, waaronder de trouw van de burgers aan hem. Feitelijk is er sprake van een vorm van delegatie: de heer draagt aan deze nieuwe overheid onder voorwaarden een deel van zijn soevereiniteit op voor wat betreft bestuur, rechtspraak en wetgeving (keurrecht). Die delegatie houdt altijd de lage maar veelal ook de hoge jurisdictie in. De schout is – in eerste termijn – als heerlijk ambtenaar de verbindende schakel, de 'heerlijke vinger aan de stedelijke pols'. De inwoners van de betreffende nederzetting die tot dan toe vallen onder het gewoonterecht en/of landrecht worden lid van de *universitas*, de stedelijke gemeenschap van burgers binnen de eigen rechtskring. Alle stedelijke rechten, plichten en juridische keurbepalingen gelden als een specifieke regeling in afwijking van het geldend gewoonterecht en/of landrecht. Er is sprake van een 'contractuele' verhouding: bij nakoming conform de regels is geen van beide partijen gerechtigd tot 'opzegging'. De privileges worden weliswaar in de loop der tijd vaak nog aangevuld en vermeerderd (ook wel beperkt) maar de oorspronkelijke stadsrechtverlening en de daarop gebaseerde stedelijke status worden als 'onaantastbaar' beschouwd – behoudens zware inbreuken op de (lands)heerlijkheid, een opstand tegen de wettelijke heer kan leiden tot verlies van de privileges. Maar ook de heer is gehouden aan de eenmaal verleende privileges.

De werking van de stadsrechten verandert in de loop van de dertiende tot de vijftiende eeuw van karakter. Oorspronkelijk zijn ze bedoeld om een proces van individuele stadwording en een stedelijke ontwikkeling op gang te brengen, met name ook ten voordele van grafelijkheid of heerlijkheid, afhankelijk van de geldende omstandigheden. Gaandeweg eisen de steden echter steeds meer autonomie op en zijn dus uit op het terugdringen van de invloed van graaf of heer in de stedelijke aangelegenheden. Het stadsrecht krijgt een conserverende werking. Men ontleent hieraan een bijzondere stedelijke status en een eigen positie ten opzichte van zowel heer als omringend platteland. De toename van het aantal steden in relatie tot de (financiële en politieke) afhankelijkheid van de graaf betekent dat de steden voortaan ook een eigenstandige rol spelen op het landsheerlijke politieke toneel, de steden zullen als stedelijke stand een collectiviteit gaan vormen. Het stedenlandschap in Holland en Zeeland zal in de loop van de vijftiende eeuw feitelijk gestold raken. De verlening van stadsrechten wordt dan al niet meer door de graaf gehanteerd als politiek instrument. Hoewel de originele stadsrechten al snel na de verlening niet of nauwelijks meer actueel of inhoudelijk toepasbaar zullen zijn geweest in de praktijk van alledag, zullen deze formele voorrechten nog eeuwenlang door opvolgende landsheren worden bevestigd en door de steden gekoesterd als de stedelijke constitutie. De trotse bezitters van de veelal eeuwenoude privileges bewaren deze in de sterkste stadskist op de veiligste plek in de stad, elke aantasting van of twijfel aan het stadsrecht wordt met alle kracht tegengegaan (zie kadertekst). Door alle eeuwen en nog tot op de dag van vandaag wordt het stadsrecht gezien als een voornaam teken van de stedelijke identiteit.

“Alle deze Zaken ’t zamen by elkanderen genomen doen ons Alkmaer als een Stadt, van den Souverein zelf erkent, voorkomen. En dus zien wy, zoo ik vertrouw, de Reedenen, om aen Alkmaers Stede-Regt te twyfelen, opgelost en weggenomen; en in tegendeel vaste bewijzen, dat Alkmaer in Deugdebyk Regt der Steden is, en dat billyk, en met Regt bezit en oefent.”

Uit: AENMERKINGEN OVER ALKMAERS STEDE-REGT. By gelegentheid van het voortbrengen van eenige bezwaernissen daer tegen door den Edelmogenden Heer Mr. Cornelis van Bynkershoek. President van de Hooge Raedt over Hollandt, Zeelandt, en Vrieslandt. Door G. Boomcamp, Alkmaar 1741, p. 19.

